

Horváth Márta

Kognitív poétika

Jelen tananyag a Szegedi Tudományegyetemen készült az Európai Unió támogatásával.

Projekt azonosító: EFOP-3.4.3-16-2016-00014

Szeged, 2020

A tananyag témája: bevezetés a kognitív poétika alapelveibe, a különböző olvasó-koncepciók bemutatása, az elmeolvasás irodalmi befogadásban betöltött szerepe és az olvasóra gyakorolt érzelmi válasz elemzésének lehetőségei, különös tekintettel feszültségkeltésre és a meglepetésre.

A tanulás javasolt menete: Hallgassa meg a csatolt ppt-fájlon levő hanganyagot, amely a teljes előadást tartalmazza. Ezzel párhuzamosan tekintse át a jelen dokumentumot. Ez egyúttal arra is alkalmas, hogy a jegyzeteinek az alapját képezze. Ezután tekintse át az itt felsorolt fogalmakat. Végül oldja meg a tanulás eredményességét tesztelő feladatsort.

Tartalom

A kognitív poétika olvasó-fogalmi
Interdiszciplinaritása
Theory of Mind / elmeolvasás és
szándéktulajdonítás
Oksági gondolkodás
Együttérzés, empátia
Érzelmi befogadás
Feszültség és meglepetés
Irodalom

Kognitív poétika: azzal foglalkozik, hogy az ember mely kognitív képességei és hogyan játszanak szerepet az irodalmi szöveg megértésében.

Interdiszciplinaritása

Irodalomtudomány és a kognitív pszichológia közös metszetében helyezkedik el.

Idezzé fel, mit mondtunk az 1. előadáson az **irodalomtudomány** feladatáról és célkitűzéséről.

Kognitív pszichológia: Az emberi elme felépítésével, a megismerésben szerepet játszó képességeivel, úgy mint érzékelés, észlelés, figyelem, emlékezet, képzelet, gondolkodás + érzelmek foglalkozik.

A kognitív poétika olvasó-fogalma

- **Antropológiai modell-olvasó:** absztrakt képződmény, aki mindazzal a kognitív képességgel rendelkezik, amellyel az evolúció az embert felszerelte.
 - Nem valós létező, nem individuum, hanem az ember kognitív felépítésének modellje
 - Reakciói ezért feltételezettek (hipotetikusak), melyek empirikus igazolása nem megvalósítható
- **Empirikus olvasó:** jelenlevő, megtapasztalható és vizsgálható hús-vér olvasó
 - Individuum, reakciói individuálisak és szubjektívek
 - Alkalmas empirikus vizsgálatokra, felállított tézisek empirikusan igazolhatók

Pszichológia

Theory of mind / elmeolvasás: humán alapképesség, amely segítségével mentális állapotokat, mint érzéseket, hiedelmeket, vélekedéseket, szándékokat tudunk tulajdonítani embertársainknak. Fő komponense a társas interakciónak.

Irodalomtudomány

Nem csak valós embertársainknak, hanem a kitalált szereplőknek is különböző különböző elmetartalmakat tulajdonítunk viselkedésük láttán → elmeolvasás

Pl. „Noémi reszketett és hevült; arca hol elpirult, hol elhalványult.”

„Akkor aztán Noémihez fordult Tódor, nyájas barátsággal ölelve át a leány derekát, amit az úgy viszonzott, hogy eltolta magától, s félrefordította tőle az arcát” (Jókai Mór: Az arany ember)

Oksági gondolkodás: két esemény vagy jelenség között oksági viszonyt tételez.

Együttérzés, empátia

Motoros empátia: mikor egy egyén a megfigyelt cselekvő motoros válaszait tükrözi, és például maga is elmosolyodik, mikor a másikat nevetni hallja, holott esetleg nem is tudja, min nevet az.

Kognitív empátia: az a képesség, hogy képet tudunk alkotni magunknak a másik mentális tartalmairól. Ez gyakorlatilag megegyezik az elmeolvasási képességgel.

Érzelmi empátia: amellett, hogy a másik érzelmi állapotát megértjük, az övével hasonló jellegű, de mértékében valószínűleg kisebb intenzitású érzelmeket élünk át.

Alapérzelmek: minden kultúrában jelen vannak, megtalálhatók a magasabb rendű emlősöknél is, fontos adaptív funkcióval bírnak, egyéb érzelmek tekintetében meghatározó jelentőségű és jellegzetes arckifejezéssel járnak együtt. Paul Ekman különítette el ezeket az összetett érzelmektől.

A történet olyan események sora, melyek időben egymás után következnek és egymással ok-okozati kapcsolatban állnak. Ezt az oksági kapcsolatot a szöveg gyakran nem fejt ki → az olvasó **oksági tulajdonítást** végez.

Az irodalmi befogadásban az utóbbi kettő fontos szerepe.

Pl. az olvasó érti és felfogja, hogy a szereplő viselkedése a félelmére utal

„Mikor magamhoz tértem, azonnal talpra ugrottam, minden idegrostomban lázasan remegve. Karjaimat vadul dobáltam fejem fölött és magam körül minden irányban. Ujjaim nem éreztek érintést; de nem mertem tenni egy lépést sem, nehogy beleütközsem egy sírbolt falaiba. Izzadság verte ki minden pórusomat, s nagy, hideg gyöngyökben állt meg homlokomon.” (Edgar Allan Poe: A kút és az inga)

Érzelmi befogadás: A kognitív poétika foglalkozik az irodalmi szövegnek az olvasóra tett érzelmi hatásával is. Legkönnyebben az alapérzelmek vizsgálhatók, mert ezek kisebb kulturális és individuális változatosságot mutatnak, mint az összetett érzelmek. Pl. undor

„És most az üvegen át mindenki láthatja, hogyan vésődik be a testbe a felirat. Nincs kedve közelebb jönni, és megnézni a tűket? Az Utazó lassan fölállt, odament, és a borona fölé hajolt. – Kétfajta tűt láthat – mondta a tiszt – sokféle elrendezésben. Minden hosszú tű mellett van egy rövid. A hosszú ugyanis ír, a rövid pedig vizet fröcsköl, hogy lemossa a vért, és állandóan tisztán tartsa az írást. A véres vizet aztán itt kis lefolyókba vezetjük, és végül ebbe a főcsatornába ömlik, amelynek lefolyócsöve a gödörbe torkollik.” (Franz Kafka: A fegyencgyarmaton)

Feszültség és meglepetés

Feszültség: olyan fizikai elváltozásokat érzünk magunkon, mint az izmok megfeszülése, az intenzívebb és egyenetlen légzés, megnövekedett fájdalomtolerancia és koncentrált figyelem, illetve egyfajta készenléti állapot a cselekvésre. Az irodalom esetében a cselekvéses reakció legtöbbször elmarad, helyette kognitív éberség.

Melepetés: ha egy egyén elvárásai nem teljesülnek és kénytelen azzal szembesülni, hogy anticipációi helytelenek voltak, jellemzően egyfajta sokkot él át; ezt nevezi a pszichológia meglepetésnek. Funkciója: az egyént sémáinak és hitrendszerének folyamatos monitorozására készíti, és képessé teszi a gyors és a helyzetnek megfelelő séma-módosításra.

Az információátadás módozatai az irodalmi szövegben:

Feszültség: információtöbblet. A befogadó birtokába jut egy információnak, mely kérdéseket indít be benne arra vonatkozóan, hogy egy esemény bekövetkezik-e vagy sem. Funkciója az olvasó kognitív és érzelmi aktivitásának növelése.

Meglepetés: információhiány. A szöveg elhallgat egy fontos információt a befogadótól. Mikor a váratlan esemény bekövetkezik, a befogadó meglepetést él át. Az olvasót arra készíti, hogy korábbi műfaji elvárásait vagy világképét felülbírálja.

Nézzék meg az alábbi videót, mely a feszültségkeltés egy lehetőségét mutatja be:

<https://www.youtube.com/watch?v=fiNxbnBLVVY>

Az alábbi linken pedig a meglepetés egy filmes megvalósítását láthatják:

<https://www.youtube.com/watch?v=ksHzGyWSMTw>

Főbb terminusok

antropológiai modell-olvasó

empirikus olvasó

interdiszciplinaritás

Theory of Mind / elmeolvasás

szándéktulajdonítás / intencionális gondolkodás

okági / kauzális gondolkodás

empátia: motoros empátia, kognitív empátia,
érzelmi empátia

alapérzelem

ábrázolt érzelmek vs. befogadói érzelmek

IRODALOM

Ekman, Paul: „Basic emotions”. In *Handbook of Cognition and Emotion*, szerkesztette Dalglish, Tim és Power, J. Mick, Chichester, stb.: John Wiley & Sons, 1999, 45–60.

Zunshine, Lisa. *Why we read fiction. Theory of mind and the novel*. Columbus: The Ohio State University Press, 2006.

Horváth Márta: *A történetmondás eredete. Irodalom, evolúció, kogníció*. Budapest: Typotex 2020.

Horváth Márta - Szabó Erzsébet: *Helikon. Kognitív irodalomtudomány*. 2013/2.

Szabó Judit: „Narráció és érzelmek. Válogatás az utóbbi évek elméleti terméséből”. *Helikon*, 2. sz. (2013): 247–56.

Mellmann, Katja: „Vorschlag zu einer emotionspsychologischen Bestimmung von ›Spannung‹”. In *Im Rücken der Kulturen, Poetogenesis 5*. Paderborn: Mentis, 2007, 241-268.

Tanulja meg a főbb szakkifejezéseket (terminusokat). Ezután tekintse át, mit tanult ebből az előadásból és végezze el az alábbi linken található feladatsort: <https://learningapps.org/watch?v=p91n5q91v20>

Végül elemezze Edgar Allan Poe *A kút és az inga* című novelláját az ábrázolt félelem és a befogadóban kiváltott félelem szempontjából.